

DOĞU KÜLTÜRÜNDE NASREDDİN HOCA TİPİNİN BENZERLERİ*

Metin AKKUŞ

Doç. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
FEF, Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Anadolu kültürünün tanınmış fıkra tiplerinden Nasreddin Hoca'nın şöhreti geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ancak coğrafya genişledikçe fıkra tipinin de, bölgesel özelliklerin etkisiyle değiştiği görülür. Bu, fıkra tiplerinin kültürel iletişim sonucu uluslar arasında gezinerek değişime uğraması demektir. Roma-Bizans dönemi Anadolu fıkra tipleri Ezop, Diyojen, ve Aristo'ya ait fıkraların Nasreddin Hoca fıkraları arasında da yer alması veya Hoca fıkralarının Alman, Fransız fıkra tipleri ile benzeşmesi bu tip veya milliyet değişiminin bir sonucudur¹.

Doğu kültüründe fıkra benzeri anlatma tipleri, birbirine benzer özelliklerle tasvir edilmişlerdir. Bu tipler, *...mecnun, meczup ve divane... felsefi bir deliliğe sahip olan, her akıldan daha akıllı, keskin zekaya sahip, ama dış görünüşleriyle saf ve deli olarak algılanan yetenekli kişilerdir*². Somut ve biyografisi bilinen kişilerden ziyade .... büyük bir kısmı efsanevi şahıslardan oluşur. Bu şahıslar İslam kültüründe: Behlül, Ebleh; Cuhâ/Cuhî, Talhak, Ayaz; Nasreddin Hoca, Bektaşî ve benzerleridir. Söz konusu tipler, daha çok fıkra ve latifelerde birer kahraman ve halk filozofu rolünü üstlenirler (Çiftçi, 1998: 150).

Coğrafya değiştikçe, fıkralar gibi, fıkra tipi adlandırmalarının da değiştiği mizah dünyasında bilinen tabii gelişmelerdir. Doğu kültüründe *Hoca* tipinin adlandırmaları bu farklılaşmanın başında gelmektedir. Hoca tipinin benzerleri İslam coğrafyasında; Arap ülkeleri'nde *Cuha*; İran'da; *Cuhî, Molla Nasruddin, Molla Dü-Piyaza, Şeyh Buhlul, Molla Müşfik*; Müslüman Hindistan'da *Birbal*; Endonezya, Malaya'da, *Pak Pandır, Pak Kadok* adlarıyla karşılandığı bilinmektedir (Bausani, El²: 355). Hoca tipi değişik adlandırmalarla, Suriye, Mısır, Fas, Cezayir ve diğer Arap ülkelerinde de yaşatılmaktadır. Aynı şekilde, Hoca'nın Romen Halk hikayelerinde *Papelea, Pecâlâ, Hapilea* olarak görülmesi, tipin değişik coğrafyalardaki gezinmeleridir.

Meşhur adıyla *Hoca*; Apendi (Efendi), Koco Nasridin, Kojo Nasır, Molla Nasreddin, Hoca Nasreddin ve benzeri adlarla Türk dünyasında dolaşmaya devam etmektedir. İran Azerilerinde, Hoca tipi, Klâsik Fars şiirinin hiciv şairi Ubeyd-i Zakanî ile eşleştirilmiştir. Bölgede tipe bağlı olarak anlatılan fıkraların yaşamış bir şahsiyet olarak Zakanî'ye mi, yoksa Hoca'ya mı ait olduğu çözümlenmemiştir.

* Bu makalenin özeti, daha önce bir bildiri metni olarak sunulmuştur (Atatürk Üni, FEF, TDEB, *Nasreddin Hoca Peneli, 15 Mayıs 2002, ERZURUM*).

¹ Fıkra değişimi örneklerinden bazıları için (bkz. Şükrü KURGAN, *Nasreddin Hoca*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1986, s. 53-59).

² ÇİFTÇİ, Hasan, *Klâsik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, Atatürk Üniversitesi, TAED, 10, Erzurum 1998, s.150, Sınnanî, Ahmed Penahî, *Serguzeit-i Şuguftengiz-i Tanz'*den nakil.

Bu makalede, Cuha ve Behlül tiplerini ile Hoca tipine yakınlaşma, benzeşme ve aynılaşma konularındaki bulgulardan söz edilecektir.

Tipin benzerleri arasında adı geçen *Cuha/Coha*, *Cuhî*,³ edebî metinlerde: *bön*, *aptal davranan çocuk tipi (?)* anlamlarına gönderme yapmaktadır (Akkuş, 1998: 233).

Cuhâ, *saflığı ile tanınan bir Arap Fıkra kahramanıdır*. Cuha tipi, Ebü'l-Gusn Düceyn b. Sabit (ö.2./7.yy, ikinci yarı), Nuh veya Abdullah adlarıyla yaşamış kişilere bağlanır, ancak adların fazlalığı ilginin kesin olmadığını gösterir. Cuhâ, Fezara kabilesine mensuptur. 1.-2./6.-7. yüzyılda Küfe'de yaşamıştır. Yüz yıldan fazla yaşadığı, babasının tüccar olduğu bilinenler arasındadır. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Arap anlatmalarının yer aldığı *Emsal* kitaplarında, Abbasî Devletinin kuruluşunda büyük katkıları olan Ebû Müslim-i Horasanî (ö.137/755) ile Küfe'de görüşmüştür (Tural, 1993: 82).

Araplar Nasreddin Hoca'ya da Cuha adını vermekte bu yüzden de çok defa bu iki fıkra kahramanının hayatları, şahsiyetleri ve fıkraları birbirine karıştırılmaktadır. Hatta her ikisinin aynı kişi olduğunu ileri sürenler bulunduğu gibi, ikisini de inkar ederek Anadolu'da ve Irak'ta bu adla gerçek kişilerin yaşamadığını ve bunların hayali birer kahraman olduğunu iddia edenler de vardır. Ancak iki fıkra tipini birbirinden ayıran en önemli fark; Hoca tipinin *zekî ve filozof* gibi olumlu tipi karşılmasına rağmen, Cuha'nın *saf ve ahmak* gibi olumsuz bir tipi temsil etmesidir (Tural, 1993: 82).

Cuha tipinin Nasreddin Hoca'nın bir başka şekilde adlandırılması olup olmadığı konusundaki birçok tartışmadan yalnız birini okuyucuya hatırlatalım: Bir iddiaya göre, Hoca adı, X. Yüzyılda Fazara kabilesinden bir Arap olan Coha'nın adından doğmuştur. Türklerin telaffuzda zorlandıkları Djoha-Djuha kelimesini değiştirip hoca adına ulaştıkları; Hoca hikayelerinin batıya ilk defa Coha'nın hikayeleri olarak geçtiği iddia edilmektedir (Kurgan, 1986: 20)⁴. Söz konusu tartışmaların ayrıntısına girmeksizin, *Seçme Bibliyografya* bölümünde, künyelerini kaydettiğimiz eserlerde Hoca ve Cuha'nın birlikte anılmış olması; aynı şekilde, Mısırlı yazar Hasan Hüsnî Ahmed'in, Nasreddin Hoca fıkralarını, *Nevâdiru Cuhâ* başlığı altında toplamış olması (Tural, 1993: 82) dikkate değer notlardır. Fransızca, İngilizce ve Rusça oluşturulmuş bazı eserlerde ve çevirilerinde de Cuha ve Nasreddin Hoca fıkraları bir arada anılmıştır.

Doğuda, *mizah*, *hiciv*, *hezel*, *letaif*, *mutayebe*, *şaka*, *nükte*, *nakize*, *tanz*, *emsal*, *makamat*, *nevâdir*, *mezheke*, *menakıb* ve *masal* adlı anlatmaların tipleri ile; batı kültüründe, *humour*, *fabl*, *komik*, *satir*, *ironi*, *jokes*, *anecdotes*, *metamorfoze*, *plaisanteries*, *pleasing tales* başlıklarıyla bilinen anlatma türlerinin tipleri söz konusu karakterleri temsil eden tiplerdir. Yine, yukarıda sıraladığımız tür adlarının gerek batı, gerekse doğu kültüründe hem Nasreddin Hoca anlatmalarının hem de adlarını andığımız fıkra tipleri hakkındaki anlatmaların adları olduğunu hatırlatalım. Yani, bunlar, *hoca*, *cuha*, *behlül* vd. fıkra tiplerinin adına hazırlanan kitapların adlarıdır. İki tipin birbirine benzeşmeleri ve yakınlaşmalarını somutlandırmak için, Hoca ve Cuha fıkra tipleriyle ilgili olarak hazırlanan bir kitap adını örnek vermekle yetinelim: *Nevâdir-i Nasreddin-i Rûmiyyi'l-Meşhûr bi Cuhâ*. 1880'lü yıllarda iki ayrı baskısı yapılmış olan bu eser, Arap harfleriyle basılmıştır. Konuyla ilgili bibliyografya bölümüne kaydettiğimiz diğer eserlerde de, Türkçe'den Arapça'ya çevrilen Nasreddin Hoca fıkraları, *Nevâdir-i Cuha'l-Kübrâ* adıyla, Arap kültüründe bu tipi karşılayan kişinin adına bağlanarak aktarılmıştır.

³ *Cuha*, Nasreddin Hoca için hazırlanan bir İngilizce bibliyografya kaydında *Zuhî* şeklinde kaydedilmiştir. Kelime bir başka kayıta *Djhua* şeklindedir (Bk. *Seçme Bibliyografya*).

⁴ Bayraktareviç, Encyclopédie de l'İslam, III, s.936'dan nakil.

Nasrettin Hoca gibi, Cuha tipinin de yaşamış bir şahsiyet olup olmadığı tartışmaları arasında, tipin Fars asıllı Abbasî dönemi şairlerinden birinin adına da bağlandığı görülmektedir. Bu şair, fıkra tiplerinin yer aldığı hiciv-mizah örnekleri vermiş olan Ebû Nüvas'tır.

Ebû Nuvâs: (Ebû Ali el-Hasan b. Nânî b. Abdilevvel b. Es-Sabbâh el-Hakemî). İran/Ahvaz'da 136/733 veya 145/762 yıllarında doğdu ve 195-199/806-814 yılları arasında Bağdat'ta öldü. Abbasî döneminin tanınmış şüübî (Fars asıllı) şairlerindedir. Nahiv, Hadis ve Kur'an ilimleri eğitimi almıştır. Edebiyata ve İslam ilimlerine vakif olmakla birlikte, rind ve hafif meşrep bir şairdir. Din konusunda oldukça serbest fikirlere sahiptir. İçkiye düşkündür. Zarif ve cömert bir şair olarak kendini sevdirmiştir. Harun Reşid'e medhiyeleri vardır. Kuzey Araplarını hicvetmiştir. Pervasız ve müstehcen şiirleri vardır. Arapları yerip, Farısları yüceltmıştır (Kılıç, 1992: 162-164).

Ebû Nüvas ile Cuha tipinin aynı tip olduğu kanaati, *Nevâdiru'l-Cuha ve Ebu'n-nüvâsü'l-Kübrâ*, başlığıyla Beyrut'ta basılan bir resimli fıkra kitabının adında da vurgulanmıştır. Doğu kültürüne ait fıkraların, *Ebünnüvasü'l-Kübrâ, Cühatü'l-Kübrâ ve Cuha'l-Kübrâ* adlandırmalarında olduğu gibi, Arapça, *kübrâ: büyük* sıfatında birleşmesi ilginçtir. Aynı şekilde, Arap diliyle hazırlanmış söz konusu eserin 1. Bölümü'nün Hoca, 2. Bölümü'nün de Ebû Nüvas fıkralarına ayrılmış olması benzerlik konusundaki kanaatleri güçlendirecek özelliktedir.

Klâsik edebiyat metinlerinde Ebû Nüvas adından çok *Cuha* adına rastlanmaktadır. Mizah-Eleştiri türünün Klâsik Türk edebiyatındaki en meşhur eseri *Sihâm-ı Kazâ* şairi Nefî, aynı eserin *Manzume-i Kalenderân* başlığı altında topladığı eleştirilerini kişilere yönelmiştir. Bir *şehrengiz* özelliğinde olan bu manzumesinde şair, Mehmed Said, Mehmed Ali, Meşrebî, Tuluî ve Yetimî gibi şairleri hicvederken, küçümseme ifadesi olarak, Cuha tipinin, *bön, aptal* karakterine gönderme yapmış, hicvine hedef seçtiği şahısları Cuha'ya benzeterek yermiştir;

*Cüha gıtdiyse yüz katı geldi
Şive-i rûzgara aşk olsun*

Nefî, SK, Ks. 10/1,

Har Muhammed Ali-yi Cühâ'dur

Nefî, SK, Ks. 10/1 (Akkuş, 1998: 188)

Adına yabancı olmadığımız Behlül tipin gelince:

Hoca tipinin adlandırmaları ile, tipin sosyal işlevi arasında uygunluk vardır. *Hoca* adlandırması başta olmak üzere; *molla(mulla/munla), efendi, şeyh, filozof* adlandırmaları, tipin toplum içinde yüklendiği görevlerin sonucudur. Bir fıkra tipi olarak Hoca; yerine göre, *akıllı, zeki, hazır cevap* bir karakteri temsil ettiği gibi, yerine göre de, *bön, ahmak, aptal ve saf* gibi olumsuz karakterleri temsil eder. Veya olumsuz özelliklerle oluşturulmuş tiplere ait fıkralar Hoca'ya bağlanmıştır. Bu temsil, Anadolu ve Asya coğrafyasında, bir başka fıkra tipinin adıyla sağlanır.

Nasreddin Hoca'nın, muzip, şakacı, eleştirici, düşündürücü tavırlarının her biri doğu fıkra tiplerine dağıtılmıştır. Akıllı olduğu halde, deli/saf biri olarak algılanmasını sağlayan tavrındaki ince eleştiri, doğu tipi Behlül'le özdeşleşmiştir. *Deli görünüşlü akıllılar veya akıllı deliler* anlamıyla *Behlül (Pehlül, Buhtül)* doğuda *Behlül-i Dâna* olarak tanınmıştır. Behlül'ün diğer fıkra tipleri gibi, yaşayıp yaşamadığı kesin olarak bilinmeyen biri olduğuna vurgulayarak tip hakkındaki bilgileri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Behlül, Küfelidir. Harun Reşit döneminde Bağdat'ta yaşamıştır. Harun Reşit'in

kardeşi veya kan kardeşi olduğu da rivayet edilir. Behlül hakkında bilinenler menkabelerden ibarettir.

Klâsik kültürde Behlül tipi *erenler* arasında mutasavvıf bir şahsiyettir.

Behlül önceleri akli başında biridir. Nükteli, eleştirici söz sahibi ve davranışlarıyla uyarıcı, engin bir hoşgörüyü sahiptir. Deli, diye çocuklar tarafından taşlanır, bu tavrı hoş karşılar; yalnız yaşar, mezar ve harabelerde dolaşır. Kendine atfedilen anlatmalar, güldürücü, düşündürücü, çocuksu veya müstehcen fıkralar şekline dönüşmüştür. Söz ve davranış olarak aşırılık ve uç naktalarda bulunmayı temsil eder. Behlül, gülmesi ve kakahalarıyla meşhur olmuştur.

Behlül tipiyle hoca tipi arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz edilmez. Ancak her iki tipe yüklenen görevler arasında büyük yakınlıklar olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir. Klâsik edebiyat metinlerinde, Attar ve Mevlana gibi mutasavvıf şair ve yazarlar Behlül tipine bağlı anlatma, fıkra ve menkabeleri eserlerine almışlardır. Klâsik Türk edebiyatında Behlül'ü bir fıkra tipi olarak Lamiî Çelebi'nin *Letaifnameler*'inde buluruz. Letaifnameler, klâsik kültürde Nasreddin Hoca fıkraları başta olmak üzere, gülmece konulu anlatmaların toplandığı eserlerdir. Bu anlatmalarda Behlül, bir halk filozofu kimliği ile karşımıza çıkar. Behlül, Türk edebiyatında olduğu gibi, İran ve Arap edebiyatlarının da fıkra tipidir. Doğu kültürü ve Anadolu fıkralarının ilk derlemelerinden olan *Letaifnameler*'de Hoca ve Behlül tiplerinin bir araya getirilmiş olması her iki tipin de kültür içinde aynileştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Behlül, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bektaşî, Cuhâ vd. gibi meşhur halk fıkra tiplerinin özelliklerini yansıtır (Uludağ, 1992: 352-353).

Klâsik edebiyat metinlerinde Behlül, fıkralardaki Behlül tiplerine uyan özelliklerle anılmıştır:

*Adı dîvâne kelâmı ma'kûl
Yâni Sultân-ı velâyet Behlül
(Adı deli, kendi akıllı; yani veliler Sultanı Behlül)
Taşlıcalı Yahya*

Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde de Behlül, Harun Reşit ile birlikte anılmıştır;

*Mecnûnu eder ehl-i dilin âkılı irşâd
Behlül ile bak kıssa-ı Hârûn-ı Reşîd'e
Neşet*

Nedim'in dilinde Behlül tipinin *hoca* ünvanıyla birlikte anılması dikkat çekicidir ;

*Olurdu mu'terif taksîrine şerm ü hacâletle
Edeydi hizmet-i bâb-ı refî'in Hâce-i Dânâ
Nedim*

Beyitte tip adının ardından telaffuz edilen *dânâ* sıfatı, aynen *hoca* sıfatı gibi, toplumun tipe yüklediği *bilgiç*, *filozof* olma özelliğini temsil eder. Nitekim, gerek Anadolu, gerekse Asya coğrafyalarında tanınan *Ezop*⁵, *Aristo*, *Diyojen* gibi, bir çok fıkra tipinin aynı karakterleri temsil ettiği görülecektir.

⁵ Ezop (Esop) hakkındaki hikayelerin XIV. Yüzyılda İstanbul'da Planude adlı bir rahip tarafından toplanıp Yunanca yazılmış olması, erken dönem fıkra tiplerinin oluşumu açısından Anadolu'nun yerini tespit etmektedir. Yine Diyojen'in Sinop doğumlu oluşu da Anadolu'da fıkra alt yapısının tespitinde önemli bir bilgi kaynağıdır.

Behlül tipinin yaşamamış bir anlatma tipi olduğu konusundaki kanati dikkate alarak, Arap kültüründe Cuha tipi ile birleştirilen Ebu Nüvas'ın da Harun Reşid'e methiyeler sunmuş bir gerçek kişilik olması; aynı şekilde Cuha'nın İran şairi Ubeyd-i Zakanî ile ilişkilendirilmesi, ortalıkta dolaşan mevcut anlatmaların nasıl yaşamış kişilerle yaşamamış tipler arasında gidip geldiğini vurgulamaktan başka bir anlam ifade etmiyor. Tabii ki bu, aynı zamanda fıkra benzeri anlatmaların coğrafyalar ve uluslar arası seyahatleri ve ad değiştirmelerini de yeniden hatırlatmalıdır.

Sonuç olarak, bu makalede ön plana çıkarmaya çalıştığımız Hoca tipiyle, Cuha ve Behlül tiplerinin benzer özelliklerde birleştiği görülecektir:

1. Her üç tip de doğu anlatmalarının tipleridir.
2. Üçünün de yaşayıp yaşamadığı üzerinde farklı görüşler vardır.
3. Her üç tip de aynı coğrafyada, benzer ilişkilerle sunulmuşlardır.
4. Cuha ve Behlül aynı dönemle (Abbasiler) ve aynı yer adı (Küfe) ile ilişkilendirilmişlerdir.

Sözü, Behlül-i Dâna'ya atfedilen bir anekdotla sonuçlandırılm:

Behlül'e Bağdat'ın delillerini say demişler. Bu sayıya sığmaz, isterseniz akıllılarını sayayım, çünkü akıllıları birden fazla değildir, diye cevap vermiş (Pala, 1990: 76).

KAYNAKÇA

- KILIÇLI, Mustafa; (1992), **Arap Edebiyatında Şuubiye**, İşaret Yayınları, İstanbul, 368s.
- BAUSANÍ, A., (1971), *Hidja/Persia*, **The Encyclopedia of İslam.**, New Edition, volume III (H-Iram), E. J. Brill, Leiden, 352-359.
- AKKUŞ, Metin, (1998), **Nefi ve Siham-ı Kaza**, Ankara, 312 s.
- BOZYİĞİT, A. Esat, (1987), **Nasreddin Hoca Bibliyografyası**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 124 s.
- ÇİFTÇİ, Hasan, (1998), *Klâsik İslam Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, Atatürk Üniversitesi, TAED, 10, Erzurum, s.139-162.
- PALA, İskender, [1990], **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II**, Akçağ, 2. bsk. Ankara.
- ONAY, Ahmet Talat, (1992), **Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz. Cemal KURNAZ), TDV Yayını, Ankara, s. 72-73.
- TURAL Hüseyin, (1993), **Cuhâ, DİA**, c.8 (İstanbul), s. 82.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1992), **Behlül-i Dâna, DİA**, c.5 (İstanbul 1992), s. 352-353.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

- ADES, Albert ve JOSİPOVİC, (1916), **Le livre de Goha le simple**, Paris.
- Baldar Folkloru, (1998), **Él Adabiyatı Serşyası**, 20-Tom, Bişkek, 460-469.

- CHRISTIENSEN, A, (1922), **Zuhî in the Persian Literature**, Cambridge.
- EŞMAMBETOV, K. –SÜLEYMANOV, D., (957; 1960), **Kırgız Él Comoktoru**.
- EŞMAMBETOV, Kasımbek, (1938), **Apendi**, Frunze.
- Hasan Hüsni Ahmed, (1950), **Nevâdiru Cuhâ**, Kahire.
- Nasreddin Xoca**, (1993), Kazakistan Damu Korımın, Almaati.
- Nevâdir-i Cuha'l-Kübrâ**, [t.y], (Çev. Hikmet Bey), Mısır.
- Nevâdir-i Nasreddin-i Rûmiyyi'l-Meşhûr bi Cühâ**, (1278/1862), Kahire 36 s. ;
2.bsk., (1299 /1883), AH.
- Nevâdiru'l-Cuha ve Ebu'n-nüvâsü'l-Kübrâ**, [t.y.], Reşidiye Matbaası, Beyrut, 148 s.
- PELLAT, Ch., **Djuhâ**, EI² (ing.), II, 590-592.
- TÜRKMEN, Fikret, (1989), **Letaif-i Nasreddin Hoca** (Burhaniye Tercümesi),
İnceleme-Şerh, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 102 s.
- UYSAL, Ahmet E., (1975), **Behlûl-i Dâna Fıkralarının Türk Halk Edebiyatındaki Yeri**, TFAY Belleten 1974 177-187.